

HANNAH ARENDTOVÁ

*Původ totalitarismu*

I–III

PRAHA  
1996

vládychtivosti a zbabělosti; a které proto hněv nemohl pomstít, láska nemohla snášet, přátelství nemohlo odpustit. Právě tak jako oběti v továrnách na smrt či jámách zapomnění nebyly už „lidské“ v očích jejich katů, tak také tato nejnovější odrůda zločinců je dokonce i mimo meze solidarity v lidské hříšnosti.

V celé naší filosofické tradici je inherentně obsaženo, že si nedovedeme udělat představu o nějakém „radikálním zlu“, a platí to jak pro křesťanskou teologii, která dokonce samotnému ďáblu přiznala nebeský původ, tak pro Kanta, který jako jediný filosof jistě sice alespoň zapochyboval, zda takové zlo přece jenom neexistuje – jak dokládá to, že pro ně razil slovo –, nicméně okamžitě mu přisoudil racionální objasnitelnost pojmem „zvrácené zlé vůle“, vysvětlitelné pochopitelnými motivy. A tak nemáme vlastně nic, k čemu bychom se mohli uchýlit, abychom fenomén pochopili, ten nám nicméně stojí tváří v tvář neoddiskutovatelně a drtivě reálný a boří všechny standardy, jež známe. Zdá se, že zřetelně rozeznat lze pouze jedno: lze říci, že radikální zlo se vynořilo v souvislosti se systémem, v němž se všichni lidé stali stejně nadbytečnými. Manipulátoři tohoto systému věří ve svou vlastní nadbytečnost stejně jako v nadbytečnost všech ostatních, a totalitní vrazi jsou všichni tím nebezpečnější, že je jim jedno, zda jsou živí, nebo mrtví, zda vůbec kdy žili, nebo se nikdy nenarodili. Nebezpečí továren na mrtvolky a jam zapomnění je v tom, že dnes, s postupujícím nárůstem populace a bezdomovectví se masy lidí i nadále průběžně budou stávat nadbytečnými, budeme-li o našem světě uvažovat v utilitárních termínech.

Politické, sociální a ekonomické události kdekoli jsou v tichém spiknutí s totalitními nástroji vynalezenými k tomu, aby činily lidi nadbytečnými. Utilitární zdravý rozum mas, ve většině zemí příliš zoufalých, než aby se ještě nějak zvláště bály smrti, dobře chápe pokušení, které je v tom obsaženo. Nacisté a bolševici si mohou být jisti, že jejich továrny na anihilaci lidí, představující nejrychlejší řešení problému přelidnění, ekonomické nadbytečnosti a společenské vykořeněnosti lidských mas, mají právě tak jistou přitažlivost, jako jsou varováním. Vůbec se nedá vyloučit, že totalitní řešení přežijí pád totalitních režimů v podobě silného pokušení, které se vynoří, kdykoli se bude zdát nemožné zmírnit politickou, sociální nebo ekonomickou bídu způsobem hodným člověka.

## XIII

## IDEOLOGIE A TEROR: NOVÁ FORMA VLÁDNUTÍ

V předcházejících kapitolách jsme vícekrát zdůraznili, že nejde jen o to, že jsou prostředky totální nadvlády drastičtější, nýbrž že se totalitarismus od jiných forem politického útlaku, známých jako despotie, tyranie a diktatura, liší svou podstatou. Kdekoli se dostal k moci, vyvinul zcela nové politické instituce a zničil všechny společenské, právní a politické tradice dotyčné země. Ať byly národně specifická tradice či zvláštní duchovní zdroj ideologie v daném případě jakékoli, totalitní vláda vždy přeměnila třídy v masy, nahradila systém stran ne diktaturou jedné strany, ale masovým hnutím, přesunula centrum moci z armády na policii a zavedla zahraniční politiku zcela otevřeně zaměřenou na ovládnutí světa. Současné totalitní vlády se vyvinuly ze systémů jedné strany; kdykoli se z nich staly systémy opravdu totalitní, začaly se v jednání řídit hodnotovým systémem tak radikálně odlišným od všech ostatních, že žádná z tradičních utilitaristických kategorií našeho práva, morálky či zdravého rozumu nám už nemohla pomoci nějak se s postupem jejich jednání vyrovnat nebo jej posoudit či předpovědět.

Je-li pravda, že prvky totalitarismu lze vysledovat pohledem do historie a analýzou politických důsledků toho, co obvykle nazýváme krizí našeho století, pak je nevyhnutelný závěr, že tato krize není pouhou hrozbou zvnějšku, pouhým výsledkem nějaké určité agresivní zahraniční politiky, ať už konkrétně Německa nebo Ruska, a že Stalinovou smrtí nezmizí o nic víc, než zmizela s pádem nacistického Německa. Je dokonce možné, že skutečné nesnáze naší doby přijmou svou autentickou – i když ne nutně nejkrutější – podobu, teprve až se totalitarismus stane věcí minulosti.

V souladu s takovými úvahami je otázka, zda je totalitní vláda, touto krizí zrozená a představující současně její nejzřejmější a jediný jednoznačný symptom, pouze provizorním uspořádáním, které si vypůjčuje své metody zstrašování, prostředky organizace

a nástroje násilí z dobře známého politického arzenálu tyranie, despotie a diktatury a za svou existenci vděčí pouze politováníhodnému, nicméně snad jen náhodnému selhání tradičních politických sil – ať už liberálních nebo konzervativních, nacionálních nebo socialistických, republikánských nebo monarchistických, autoritářských nebo demokratických. Anebo zde naopak existuje něco takového jako specifický charakter totalitní vlády, nebo má snad tato forma vlády svou vlastní podstatu a lze ji tedy porovnat s jinými a vymezit jako jiné formy vlády v tom smyslu, jak je západní myšlení zná a uznává již od dob antické filosofie? Platí-li toto, pak ony zcela nové a bezprecedentní formy totalitní organizace a způsobu jednání musí spočívat na některé z těch mála základních zkušeností, k jakým lidé vůbec mohou dospět, kdykoli žijí pohromadě a leží jim na srdci veřejné záležitosti. Existuje-li základní zkušenost, která svůj politický výraz nachází v totalitní nadvládě, pak vzhledem k novosti totalitní formy vlády to musí být taková zkušenost, která – ať už z jakéhokoli důvodu – dosud nikdy nesloužila za základ politického uspořádání společnosti a jejíž celkové ladění – i když v každém jiném ohledu může být důvěrně známo – dosud nikdy neproniklo do veřejných záležitostí a neřídilo způsob jejich zvládnání.

Uvažujeme-li o tom z hlediska historie idejí, zdá se to krajně nepravděpodobné. Neboť forem vlády, v nichž lidská společnost žila a žije, je velmi málo, byly objeveny velmi brzy, Řekové je klasifikovali, a prokazují mimořádně dlouhou životnost. Opřeme-li se o tato zjištění, jejichž základní idea se v průběhu dvou a půl tisíce let dělicích Platóna od Kanta přes četné obměny nezměnila, jsme ihned v pokušení interpretovat totalitarismus jako nějakou moderní formu tyranie, to jest jako takovou vládu, kde moc není nijak omezena zákonem a ovládá ji jediný člověk. Naprostá libovůle moci neomezené zákonem, vykonávané v zájmu vládce a na úkor zájmů ovládaných, a strach jako princip jednání, totiž strach vládce před lidmi a strach lidí před vládcem – to byly známky tyranie naší tradice.

Namísto tvrzení, že totalitní vláda je bez obdoby, bezprecedentní, bychom též mohli říci, že vyvrátila samu alternativu, na níž spočívaly všechny definice podstaty různých forem vlády v politické filosofii, to jest alternativu mezi vládou zákona a vládou bez zákonů, mezi svévolnou a legitimní mocí. Nikdy se nepochybovalo

o tom, že vláda zákona a legitimní moc na jedné straně a bezzákonost a mocenská libovůle na straně druhé patří k sobě a jsou neoddělitelné. Nicméně totalitní režim nás konfrontuje se způsobem vlády naprosto jiného druhu. Pravda, krajně pohrdá veškerým pozitivním právem, natolik, že nerespektuje dokonce ani zákony, které sám vyhlásil (jako v případě sovětské ústavy z roku 1936, abychom uvedli jen ten nejvýraznější příklad), nebo které nepovažoval za nutné zrušit (jako v případě výmarské ústavy, kterou nacistické zřízení nikdy neodvolalo). Přesto nicméně tento režim nefunguje ani bez vedení zákona ani naprosto libovolně, neboť vznáší požadavek striktně a jednoznačně se podrobovat těm zákonům přírody či historie, v nichž prý vždy správně má a mělo mít veškeré pozitivní právo svůj původ.

Zrůdné, leč zdánlivě nevyvratitelné je tvrzení totalitního režimu, že nejenom není „bez zákona“, nýbrž obrací se naopak k samým zdrojům autority, které pozitivní právo s konečnou platností legitimuje, že nejenom není vládou libovůle, nýbrž se naopak více než jakákoli dřívější vláda podřizuje oněm člověku nadřazeným silám, a že nejenom nevykonává moc ve prospěch jediného člověka, nýbrž je naopak připraven obětovat bezprostřední životní zájmy kohokoli k naplnění toho, co je podle jeho předpokladů zákon historie nebo zákon přírody. Svoje vyzývavé pohrdání autoritou pozitivního práva prohlašuje za vyšší formu legitimacy, která je inspirována samotnými zdroji, a proto smí a je schopna nicotnou legalitu odstranit. Totalitní zákonnost se vychloubá, že našla způsob, jak ustavit vládu spravedlnosti na zemi – něco, čeho by legalita pozitivního práva přirozeně nikdy dosáhnout nemohla. Diskrepanci mezi zákonností a spravedlností by totiž nikdy nebylo možno překlenout, neboť normy správnosti a nesprávnosti, v něž pozitivní právo převádí to, co je jemu samému zdrojem autority – „přirozené právo“ vládoucí celému univerzu, boží zákon zjevovaný v lidských dějinách nebo obyčeje a tradice vyjadřující zákon společný citění všech lidí – jsou nutně všeobecné a musí být platné pro nesčetné a nepředvídatelné množství případů, takže každý konkrétní individuální případ se všemi svými neopakovatelnými okolnostmi mu jaksí uniká.

Totalitní zákonnost, ve svém pohrdání legalitou a aspirování na to, že na zemi ustaví přímou vládu spravedlnosti, naplňuje zákon dějin či zákon přírody bez přepsání do měřítek správnosti a ne-

správnosti individuálního chování. Aplikuje zákon přímo na lidstvo, aniž by si dělala starosti s chováním lidí. Zákon přírody či zákon dějin – je-li náležitě uplatňován – má podle očekávání jako konečný výsledek svého působení zrodit právě lidstvo; a právě toto očekávání stojí za požadavkem světovlády všech totalitních režimů. Totalitární politika požaduje a usiluje o to přeměnit lidský druh v aktivního a naprosto spolehlivého nositele takového zákona, jakému by se jinak lidské bytosti zpěčovaly a jenom pasivně podrobovaly. Je sice pravda, že pouto mezi totalitními zeměmi a civilizovaným světem přerývaly hrůzné zločiny totalitních režimů, ale je také pravda, že tato zločinnost nebyla způsobena prostou agresivitou, krutostí, válkou a proradností, ale vědomým porušením onoho *consensu iuris*, který podle Cicerona konstituuje „lid“ a který jako mezinárodní právo v moderní době konstituoval civilizovaný svět do té míry, že zůstává základním kamenem mezinárodních vztahů dokonce i v podmínkách války. Tuto základní shodu názoru předpokládají jak morální soud, tak zákonný trest; zločinec může být spravedlivě souzen pouze proto, že sdílí *consensus iuris*, a dokonce i zjevený zákon boží může mezi lidmi plnit své poslání, jen když mu lidé naslouchají a souhlasí s ním.

Právě v tomto bodě se jasně ukazuje zásadní odlišnost totalitárního pojetí práva od pojetí ostatních. Totalitární politika nenahrazuje jeden soubor zákonů jiným, nebuduje svůj vlastní *consensus iuris*, nevytváří nějakou revolucí novou formu legality. Její pohrdání veškerým, dokonce i svým vlastním pozitivním právem naznačuje, že věří, že se může obejít bez jakéhokoli *consensus iuris* vůbec, aniž by tím zároveň byla nucena vzdát se nároku na cokoli jiného než stav bezzákonosti, libovůle a strachu, typický pro tyranii. Může se bez *consensus iuris* obejít proto, že slibuje odstranění všeho lidského konání a vůle ze zákona; a slibuje spravedlnost na zemi, neboť tvrdí, že učiní lidstvo samo ztělesněním zákona.

Toto ztotožnění člověka a zákona, zdánlivě odstraňující onu diskrpanci mezi legalitou a spravedlností, která trápila právní myšlení od starověku, nemá nic společného s *lumen naturale* nebo s hlasem svědomí, jimiž příroda nebo božskost jako zdroje autority pro *ius naturale* nebo pro boží příkazy zjevované v dějinách mají správně ohlašovat svou autoritu v člověku samém. Toto člověka rozhodně nečinilo živoucím ztělesněním zákona, ale naopak zůstávalo od něho odlišeno jako autorita, která vyžaduje souhlas a po-

slušnost. Příroda nebo božskost jako zdroj autority pro pozitivní právo byly nahlíženy jako neměnné a věčné; pozitivní právo se měnilo a bylo měnitelné podle okolností, nicméně ve srovnání s mnohem rychlejší proměnností lidského jednání bylo poměrně stálé; a tuto stálost odvozovalo z věčné přítomnosti zdroje své autority. Pozitivní právo je tak v první řadě určeno k tomu, aby působilo jako stabilizační činitel v ustavičné proměnnosti lidského počinání.

V totalitární interpretaci se všechny zákony staly zákony pohybu. Když nacisté mluvili o zákonu přírody nebo když bolševici mluví o zákonu dějin, ani příroda, ani dějiny zde již nejsou oním stabilizujícím zdrojem autority pro jednání smrtelných lidí; samy o sobě jsou pohybem. Základem víry nacistů v rasové zákony jakožto výraz zákona přírody u člověka je Darwinova představa člověka jako produktu přírodního vývoje, nekončícího nutně lidskými bytostmi současného druhu, stejně jako za vírou bolševiků v třídní boj jakožto výraz zákona historie je Marxova koncepce společnosti jako produktu jakéhosi gigantického historického pohybu, který se podle vnitřního, sobě vlastního zákona pohybu řítí ke konci historických dob, kdy zničí sebe sama.

Rozdíl mezi Marxovým historickým a Darwinovým naturalistickým přístupem byl často vyzdvihován, obyčejně – a právem – ve prospěch Marxe. To nás dovedlo k tomu, že zapomínáme, s jak velkým zájmem a kladným přijetím se Darwinovy teorie u Marxe setkávaly; Engels nemohl vymyslet větší poctu Marxovým vědeckým výsledkům než nazvat ho „Darwinem historie“<sup>1</sup>. Jestliže vezmeme v úvahu ne skutečný výsledek, ale základní filosofická stanoviska obou mužů, ukáže se, že v nejzazších základech je pohyb historický a pohyb přírodní jedno a totéž. Darwinovo zavedení pojmu vývoje do oblasti přírody – jeho tvrzení, že alespoň v oblasti biologické není přírodní pohyb cyklický, nýbrž lineární, postupující ve směru nekonečného pokroku – znamená ve skutečnosti, že příroda byla jaksí zahrnuta do dějin, že přírodní život je považován

<sup>1</sup> Ve své pohřební řeči nad Marxem Engels řekl: „Právě tak jako Darwin objevil zákon vývoje organického života, objevil Marx zákon vývoje lidských dějin.“ Podobnou poznámku nalézáme v Engelsově úvodu k vydání *Komunistického manifestu* z roku 1890. Ve svém úvodu k *Ursprung der Familie* se opět zmiňuje o „Darwinově evoluční teorii“ a „Marxově teorii nadhodnoty“ jedním dechem.

za historický. „Přírodní“ zákon o přežití nejzdatnějších je právě tak jako Marxův zákon o přežití nejprogressivnější třídy zákonem historickým a jako takový mohl být použit rasismem. Na druhé straně Marxův třídní boj jakožto hnací síla dějin je pouze vnějším výrazem vývoje výrobních sil, a ty zase mají svůj původ v „pracovní síle“ lidí. Práce podle Marxe není historická, ale přírodně biologická síla – uvolňovaná „výměnou látek mezi člověkem a přírodou“, jíž člověk zachovává svůj individuální život a reprodukuje svůj druh.<sup>2</sup> Engels viděl příbuznost mezi základními přesvědčeními těchto dvou mužů velmi jasně, protože chápal rozhodující úlohu, jakou hrál v obou teoriích pojem vývoje. Děsivá intelektuální proměna, která se odehrála v polovině minulého století, spočívala v odmítání vidět nebo přijímat cokoli „jak to je“ a v důsledné interpretaci všeho jako stupně nějakého dalšího vývoje. Zda byla hnací síla tohoto vývoje nazývána přírodou nebo dějinami, je poměrně podružné. V těchto ideologiích sám termín „zákon“ změnil svůj význam: z vyjádření stabilního rámce, v němž se mohou uskutečňovat lidská konání a hnutí, se stal výrazem hnutí samého.

Totalitární politika tím, že udělala další krok a začala se návody ideologií řídit, odhalila skutečnou povahu těchto hnutí do té míry, že jasně ukázala, že neexistuje žádný konec tohoto procesu. Je-li zákonem přírody eliminovat všechno, co je škodlivé a života neschopné, znamenalo by konec přírody samé, kdyby nebylo možno nalézt nové kategorie toho, co je škodlivé a života neschopné; je-li zákonem dějin, že v třídním boji „odumřou“ určité třídy, znamenalo by konec historie lidstva samé, kdyby se neutvářely rudimentární nové třídy, aby zase ony mohly „odumřít“ pod rukama totalitních vládců. Jinými slovy, zákon zabíjení, jímž totalitní hnutí uchvacují a vykonávají moc, by zůstal zákonem hnutí i tehdy, kdyby tato hnutí někdy uspěla v podrobení celého lidstva své vládě.

Zákonnou vládou rozumíme takový politický celek, v němž je třeba pozitivních zákonů k tlumočení a uskutečňování neměnného *ius naturale* nebo věčných božích příkazů ve formě norem toho, co je, a co není správné. Pouze v těchto normách, v souboru pozitivních zákonů každé země, dosahují *ius naturale* nebo boží příkázání

<sup>2</sup> Marxův koncept práce jako „věčné nutnosti uložené přírodou, bez níž nemůže být výměna látek mezi člověkem a přírodou, a tedy ani život“ viz *Kapitál*, sv. I, část 1, kap. 1 a 5. Citovaná pasáž je z kap. 1, odst. 2.

své politické reality. V politickém celku totalitního režimu zaujímá místo pozitivních zákonů totální teror, jemuž náleží úloha převádět zákon dějinného nebo přírodního pohybu ve skutečnost. Tak jako pozitivní zákony, ač definují trestné činy, jsou na nich nezávislé – to, že se v nějaké společnosti zločiny nevyskytují, nečiní zákony zbytečnými, ale naopak znamená jejich dokonalou vládu –, tak také teror v totalitním režimu přestal být pouhým prostředkem potlačování opozice, i když je využíván i k takovým účelům. Teror se stává totálním, když se stane nezávislým na každé opozici; vládne svrchovaně, když už mu nikdo nestojí v cestě. Je-li zákonost podstatou ne-tyranské vlády a bezzákonost podstatou tyranie, pak teror je podstatou totalitního ovládnutí.

Teror je realizací zákona pohybu; jeho hlavním cílem je umožnit přírodním nebo historickým silám, aby svobodně zmítaly lidstvem, aniž by jim překáželo nějaké spontánní lidské jednání. Jako právě takovýto usiluje tedy teror o „stabilizaci“ lidí, aby tak osvobodil síly přírody nebo dějin. Právě tento pohyb vyčleňuje ony nepřátele lidstva, proti nimž byl teror spuštěn, a žádnému svobodnému jednání, ať už opozičnímu nebo sympatizujícímu, nesmí být dovoleno překážet při eliminaci „objektivního nepřítele“ historie nebo přírody, třídy nebo rasy. Vina a nevína se stávají nesmyslnými pojmy; „vinen“ je ten, kdo stojí v cestě přírodnímu nebo historickému procesu, který vynesl rozsudek nad „nižšími rasami“, nad jednotlivci „neschopnými života“, nad „odumírajícími třídami a dekadentními lidmi“. Teror tyto rozsudky vykonává, a před jeho soudem jsou všichni zúčastnění subjektivně nevinní: všichni zavraždění, protože ti nedělali nic, co by bylo namířeno proti systému, i vrazi, protože ti ve skutečnosti nevráždí, ale vykonávají rozsudek smrti vynesený jakýmsi vyšším tribunálem. Ani sami vládcí netvrdí, že by byli spravedliví nebo moudří, tvrdí, že pouze uskutečňují historické nebo přírodní zákony; neprovádějí aplikaci zákonů, ale uskutečňují vývojový pohyb v souladu s jeho inherentním zákonem. Teror je zákonost, je-li zákon zákonem pohybu nějaké nadlidské síly, přírody nebo historie.

Teror jako uskutečňování zákona pohybu, jehož nejzazším cílem není blaho lidí nebo prospěch jednoho člověka, ale řízená výroba lidstva, eliminuje jednotlivce v zájmu druhu, obětuje „části“ v zájmu „celku“. Nadlidská síla přírody nebo historie má vlastní počá-

tek a vlastní konec, takže ji může brzdit pouze onen nový počátek a individuální konec, jímž život každého člověka ve skutečnosti je.

Positivní právo v konstitučním režimu je určeno k vytyčení mezi a stanovení cest komunikace mezi lidmi, jejichž společenství je ustavičně ohrožováno novými lidmi, kteří se do něho rodí. S každým novým zrozením se do světa rodí nový počátek, potenciálně vzniká nový svět. Stabilita zákonů odpovídá ustavičnému pohybu všech lidských záležitostí, pohybu, který nemůže nikdy skončit, pokud se lidé rodí a umírají. Zákony ohraničují každý nový počátek svými mezemi a zároveň mu zajišťují volnost pohybu, možnost něčeho úplně nového a nepředpověditelného; meze pozitivního práva jsou pro politickou existenci člověka tím, čím je pro jeho historickou existenci paměť: zaručují preexistenci společného světa, skutečnost určité kontinuity, která přesahuje délku individuálního života každé generace, absorbuje všechny nové počátky a je jimi vyživována.

Totální teror bývá tak snadno zaměňován za symptom tyranské vlády právě proto, že totalitní vláda se ve svých počátečních stadiích musí chovat jako tyranie a vymazat hranice zákona vytvořeného člověkem. Ale totální teror po sobě nezanechává libovolnou bezzákonnost a neřádí v zájmu nějaké libovůle nebo v zájmu despoticke moci jednoho muže proti všem, a ze všeho nejméně v zájmu války všech proti všem. Nahrazuje meze a cesty styku mezi jednotlivými lidmi železným poutem, které je drží pospolu v tak těsném sevření, že jejich pluralita jako by mizela v jediném člověku ohromných rozměrů. Zrušit zákonné bariéry mezi lidmi – jako to činí tyranie – znamená zbavit člověka jeho svobod a svobodu jako živou politickou realitu zničit; neboť prostor mezi lidmi tak, jak je vymezen zákony, je životním prostorem svobody. Totální teror používá tento starý nástroj tyranie, zároveň však ničí i onu divokou pustinu strachu a podezírání, bez omezujících bariér a bez zákona, jakou po sobě zanechává tyranie. Tato pustina už sice není životním prostorem svobody, přesto však skýtá svým obyvatelům určitý prostor pro aktivity vedené strachem a pro jednání nesené podezíráním.

Svíravě těsným vzájemným sepětím lidí ničí totální teror prostor mezi nimi; ve srovnání se situací uvnitř jeho železného sevření se i spoušť tyranie tou měrou, nakolik je ještě určitým druhem prostoru, jeví jako záruka volnosti. Totalitní vláda nedělá prostě jen to, že

by oklešťovala svobody či rušila svobody základní; ani se jí nedaří, alespoň podle našich omezených znalostí, vymýtít ze srdce člověka lásku ke svobodě. Ničí totiž právě ten jediný bytostně nezbytný předpoklad vši svobody: prostě možnost pohybu, a ta bez prostoru existovat nemůže.

Totální teror, podstata totalitní vlády, neexistuje ani pro lidi ani proti nim. Má poskytnout silám přírody nebo historie jedinečný nástroj k urychlení jejich pohybu. Tento pohyb, postupující podle svého vlastního zákona, nemůže být dlouhodobě brzděn; nakonec se jeho síla vždy ukáže mocnější než nejmocnější síly zplozené jednáním a vůlí lidí. Ale může být zpomalen a takřka nevyhnutelně je zpomalován svobodou člověka, svobodou, již dokonce ani totalitní vládcí nemohou popřít, neboť – jakkoli ji mohou považovat za zcela bezvýznamnou a libovolnou – tato svoboda je totožná s faktem, že lidé se rodí, a že proto každý z nich je nový počátek, že v jistém smyslu počíná svět nanovo. Z totalitárního hlediska nelze na fakt, že se lidé rodí a umírají, nahlížet jinak než jako na nepříjemnou překážku stojící v cestě vyšším silám. A teror proto jako oddaný služebník přírodního nebo historického pohybu musí z tohoto procesu vyloučit nejen svobodu v jakémkoli specifickém smyslu, nýbrž i vlastní zdroj svobody, daný faktem zrození člověka a spočívající v jeho schopnosti učinit nový počátek. V železném sevření teroru, které ničí pluralitu lidí a z mnohých vytváří jednoho, takového, že bude spolehlivě jednat, jako by on sám byl součástí běhu dějin nebo přírody, byl nalezen prostředek, jak historické a přírodní síly nejenom osvobodit, ale i urychlit jejich působení natolik, že ponechány samy sobě by toho nikdy nedosáhly. Prakticky řečeno to znamená, že teror na místě provádí rozsudky smrti, které údajně vynesla příroda nad „životaneschopnými“ rasami či jednotlivci nebo historie nad „odumírajícími třídami“, aniž by čekal na pomalejší a méně efektivní procesy přírody nebo historie samé.

V tomto pojetí, kde se sama podstata vlády stala pohybem, jako by nalézal řešení – podobné jako v případě již zmíněné diskrepance mezi legalitou a spravedlností – jiný prastarý problém politického myšlení. Je-li podstata vládnutí definována zákonností a jsou-li zákony chápány jako stabilizující síly ve veřejných záležitostech lidí (jak tomu skutečně vždy bylo od doby, kdy Platón vyzýval Dia, boha hranic, ve svých *Zákonech*), pak vyvstává problém pohybu politického celku a jednání jeho občanů. Zákonnost jednání ukládá

omezení, ale nepovzbuzuje je; velikost, ale také dilema zákonů ve svobodných společnostech je v tom, že říkají pouze, co bychom dělat neměli, nikdy však, co bychom dělat měli. Nezbytný pohyb politického celku nemůže být nikdy nalezen v jeho podstatě, i kdyby jen proto, že tato podstata – opět od dob Platóna – byla vždy definována se zřetelem na jeho stálost. Trvání vlády se jeví jako jedno z nejspolehlivějších měřítek toho, že jde o vládu dobrou. Ještě pro Montesquieua je vrcholným důkazem špatnosti tyranie to, že pouze tyranie snadno podléhá rozkladu zevnitř, upadají samy od sebe, kdežto všechny ostatní formy vlády jsou ničeny vnějšími okolnostmi. K definici forem vlády bylo tedy vždy třeba toho, co Montesquieu nazýval „akčním principem“, který by – odlišný pro každou formu vlády – stejnou měrou inspiroval vládu i občany v jejich veřejné aktivitě a který by – kromě pouze negativního měřítká zákonnosti – sloužil jako kritérium pro posuzování veškerého konání ve veřejných záležitostech. Takovými vůdčími principy a kritérii činnosti jsou podle Montesquieua v monarchii čest, v republice ctnost a v tyranii strach.

V dokonalém totalitním režimu, kde se všichni lidé stali jediným člověkem, kde se veškeré konání zaměřuje na urychlení pohybu přírody nebo historie, kde každý jednotlivý čin je provedením rozsudku smrti, který již vynesly příroda nebo historie, to jest v poměrech, kdy se lze zcela spolehnout na to, že teror udrží hnutí ve stálém pohybu, by nebylo vůbec třeba žádného akčního principu odděleného od své podstaty. Dokud však totalitní řád neopanoval zemi a železným sevřením teroru neučinil každého jednotlivého člověka součástí jediného lidského pokolení, nemůže se teror ve své dvojí funkci – jako podstata vlády a princip nikoli akce, nýbrž pohybu – plně realizovat. Právě tak jako je zákonnost v ústavní formě vlády nezpůsobilá podněcovat a vést jednání lidí, je teror v totalitním režimu nezpůsobilý podněcovat a řídit lidské chování.

Ačkoli totalitní nadvláda v současných poměrech stále sdílí s jinými formami vlády potřebu řídit chování svých občanů ve veřejných záležitostech, nepotřebuje, a přesněji řečeno, dokonce by ani nemohla použít akční princip, poněvadž chce vyloučit právě schopnost člověka jednat. V podmínkách totálního teroru a dokonce už ani strach nemůže sloužit jako poradce v tom, jak se zachovat, protože teror si vybírá oběti bez ohledu na individuální jednání či názory, výlučně v souladu s objektivní nutností přírodního nebo historické-

ho procesu. V totalitních podmínkách je strach nepochybně rozšířen víc než kdy předtím; ale strach ztratil svou praktickou užitečnost, když jednání jím motivovaná už nemohou pomoci vyhnout se nebezpečím, kterých se bojíme. Totéž platí pro sympatizování s režimem nebo jeho podporu; neboť totální teror si podle objektivních měřítek vybírá nejen své oběti; právě tak vybírá i své katy s pokud možno dokonalou lhostejností k přesvědčení a sympatiím kandidáta. Důsledná eliminace přesvědčení jako motivu konání se stala evidentní skutečností počínaje velkými čistkami v sovětském Rusku a satelitních zemích. Cílem totalitní výchovy nikdy nebylo vštěpovat přesvědčení, ale zničit schopnost si nějaké utvořit. Himmlerovým velkým organizačním vynálezem bylo zavedení čistě objektivních kritérií do náborového systému oddílů SS; kandidáty vybíral jen z fotografií podle čistě rasových kritérií. Sama příroda tak rozhodovala nejen o tom, kdo má být eliminován, ale také kdo má být cvičen jako popravčí.

Žádný vůdčí princip chování převzatý z oblasti lidského konání, jako jsou ctnost, čest, strach, není nutný a ani nemůže být užitečný k tomu, aby uváděl do pohybu takový politický celek, který již teroru nikoli pouze používá jako prostředku zastrašování, nýbrž je teror svou podstatou. Namísto toho zavádí do veřejných záležitostí zcela nový princip, který se obejde úplně bez lidské vůle jednat a dovolává se naléhavé nezbytnosti jakéhosi vzhledu do zákona pohybu, podle něhož teror funguje, a na němž proto závisí osudy všech jednotlivců.

Obyvatelé totalitní země jsou chyceni a uvrženi do procesu přírody nebo historie v zájmu urychlení jeho pohybu; jako takoví mohou být pouze katy nebo oběťmi podle zákona inherentního tomuto pohybu. Proces může rozhodnout, že ti, kteří dnes eliminují rasy a jednotlivce nebo příslušníky odumírajících tříd a dekadentních skupin, budou zítra těmi, které je třeba obětovat. To, co totalitní řád potřebuje k řízení chování podrobených, je náležitá příprava každého z nich pro to, aby se hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti. Tato dvoustranná příprava, náhrada za nějaký akční princip, je ideologie.

Ideologie – „ismy“, které k veliké spokojenosti svých přívrženců dokážou vysvětlit všechno i každou událost odvozením od jedné jediné premisy – jsou jevem zcela nedávným a po mnoho desetiletí

hrály v politickém životě zanedbatelnou úlohu. Až pozdní zmoudřelost nám umožňuje zpětně v nich odhalovat určité prvky, které přispěly k tomu, že jsou tak znepokojivě užitečné pro totalitní řád. Až do Hitlera a Stalina zůstávaly veliké politické možnosti ideologií neodhalené.

Ideologie jsou známé svým vědeckým charakterem: kombinují vědecký přístup s filosoficky relevantními výsledky a aspirují na to, být vědeckou filosofií. Slovo „ideologie“ má podle všeho naznačovat, že idea se může stát předmětem vědy zcela obdobně, jako jsou živočichové předmětem zoologie, a že přípona *-logie* v případě ideologie, obdobně jako v případě zoologie, neoznačuje nic jiného než *logoi*, konstatující vědecké výpovědi o ideji. Kdyby tomu bylo opravdu takto, ideologie by vlastně byla pseudovědou a pseudofilosofií, neboť by překračovala zároveň meze vědy i meze filosofie. Deismus by pak například byl ideologií, která zachází s ideou boha – tedy něčím, co je předmětem zájmu filosofie – po způsobu theologie jakožto vědy, pro niž je bůh zjevená skutečnost. (Theologie, která by nebyla založena na zjevení jakožto dané skutečnosti, ale považovala by boha za ideu, by byla stejně šílená jako zoologie, která by si již nebyla jista fyzickou, hmatatelnou existencí živočichů.) Avšak my víme, že takto je tomu jen zčásti. Deismus, jakkoli popírá boží zjevení, se přece neomezuje prostě jen na „vědecké“ výpovědi o bohu, který je pouze „ideou“, ale užívá ideu boha k tomu, aby vysvětlil běh světa. Ony „ideje“ v „ismech“ – rasa v rasismu, bůh v deismu atd. – nikdy nejsou předmětem ideologií a přípona *-logie* nikdy neoznačuje prostě jen souhrn „vědeckých“ výpovědí.

Ideologie je zcela doslovně to, co její jméno označuje: je logikou ideje. Jejím předmětem je historie, a na ni je aplikována „idea“; výsledkem této aplikace není soubor výpovědí o něčem, co *jest*, ale rozvíjení procesu, který se ustavičně mění. S během událostí zachází ideologie tak, jako by se řídil stejným „zákonem“ jako logická interpretace její „ideje“. Ideologie aspirují na poznání všech tajů celého historického procesu – tajemství minulosti, spletitosti současnosti, nejistot budoucnosti – právě kvůli logice inherentní jejich vlastním idejím.

Ideologie se nikdy nezajímají o zázrak bytí. Jsou historické, zajímá je vznik a zánik, vzestup a pád kultur, i pokud se historií snaží vysvětlit nějakým „přírodním zákonem“. Slovo „rasa“ v ra-

sismu neznamená žádný opravdový zájem o lidské rasy jako pole vědeckého bádání, ale je „ideou“, jíž se pohyb historie vykládá jako jeden konzistentní proces.

„Idea“ nějaké ideologie není ani Platónova věčná esence pochopená duchovním zrakem, ani Kantův regulativní princip rozumu, ale stává se nástrojem vysvětlování. Historie se ideologii nejeví ve světle nějaké ideje (což by samozřejmě předpokládalo pohlízet na historii *sub specie* nějaké věčné ideje, která sama je vně historického pohybu), ale jako na něco, co lze s pomocí ideje vykalkulovat. To, co „ideu“ činí způsobitou pro tuto novou úlohu, je její vlastní „logika“, to jest pohyb, který je důsledkem „ideje“ samé a k uvedení do chodu nepotřebuje žádný vnější moment. Rasismus je víra v to, že existuje pohyb inherentní samotné ideji rasy, právě tak jako deismus je přesvědčení o tom, že pohyb je inherentní samotné představě boha.

Historický pohyb a proces logického zpracovávání této představy si údajně navzájem odpovídají, takže cokoli se děje, děje se podle logiky jediné „ideje“. Avšak jediný možný pohyb v oblasti logiky je proces dedukce z premis. Dialektická logika se svým postupem od teze přes antitezi k syntéze, která se opět stává tezí dalšího dialektického pohybu, není v principu jiná poté, co se jí zmocní ideologie; první teze se stane premisou a pro ideologický výklad má užití dialektického postupu tu výhodu, že tento nástroj ospravedlňuje to, co jsou ve skutečnosti kontradikce, jako stadia jediného identického, konzistentního pohybu.

Jakmile se logika jako pohyb myšlení – a nikoli jako nezbytná kontrola usuzování – aplikuje na nějakou ideu, přemění se tato idea v premisu. Ideologické výklady světa prováděly tuto operaci dávno předtím, než se stala tak pozoruhodně užitečnou pro totalitární logické myšlení. Výhradně negativní nátlak logiky, zákaz kontradikcí, se tak stal „produktivním“, takže vyvozováním závěrů bylo nyní možno po způsobu pouhé argumentace zavést celou určitou myšlenkovou linii a vnutit ji do vědomí lidí. Tento argumentační proces nebylo možno přerušit ani novou ideou (neboť ta by byla další premisou s odlišným souborem důsledků), ani novou zkušeností. Ideologie vždy předpokládají, že jediná idea postačuje k vysvětlení všeho rozvojem od premisy a že žádná zkušenost nemůže přinést nějaké poučení, protože vše je již zahrnuto v tomto konzistentním procesu logické dedukce. Nebezpečí při záměně nutné nejistoty



filosofického myšlení za totální vysvětlení nějaké ideologie a jejího *Weltanschauung* nespočívá ani tak v riziku možnosti podlehnouti nějaké obvykle banální a vždy nekritické domněnce, ale spíše v záměně svobody obsažené v samé podstatě lidské schopnosti myslet za svěřací kazajku logiky, kterou může člověk potlačovat sám sebe téměř stejně násilně, jako když je utlačován nějakou vnější mocí.

*Weltanschauungen* a ideologie devatenáctého století nejsou samy o sobě totalitární, a rasismus a komunismus, přestože se staly rozhodujícími ideologiemi století dvacátého, nebyly v principu o nic „totalitárnější“ než ty ostatní; staly se jimi proto, že prvky zkušenosti, na nichž byly původně založeny – boj mezi rasami o světovládu a boj mezi třídami o politickou moc v příslušných zemích –, se ukázaly politicky důležitější než zkušenosti v základech jiných ideologií. V tomto smyslu bylo o ideologickém vítězství rasismu a komunismu nad všemi ostatními „ismy“ rozhodnuto ještě dříve, než se totalitní hnutí zmocnila právě těchto ideologií. Naproti tomu naopak všechny ideologie obsahují určité prvky totalitarismu, ty však plně rozvíjejí teprve totalitní hnutí, což vytváří onen klamný dojem, že pouze rasismus a komunismus jsou totalitární svou povahou. Ve skutečnosti je tomu spíše tak, že pravá povaha všech ideologií se ukázala teprve v tom, jakou roli hraje ideologie v aparátu totalitní nadvlády. Při takovémto pohledu na věc se ukazují tři specificky totalitární prvky vlastní veškerému ideologickému myšlení.

Za prvé, ve svých aspiracích na totální výklad mají ideologie sklon vysvětlovat nikoli to, co je, nýbrž to, co nastává, vzniká či pomíjí. Ve všech případech se zabývají výhradně prvkem pohybu tedy historií v obvyklém významu toho slova. Ideologie se vždy zaměřují na historii, dokonce i když, jako v případě rasismu, zdánlivě vycházejí z premisy povahy přírodní; zde totiž příroda slouží pouze k objasnění historických otázek a redukuje je na otázky přírodní. Aspirace na totální výklad dávají příslib objasnění všech historických událostí, totální výklad minulosti, totální poznání přítomnosti a spolehlivou předpověď budoucnosti. Za druhé, touto schopností se ideologický způsob myšlení stává nezávislým na veškeré zkušenosti, neboť z té se nemůže ničemu novému naučit, byť by třeba šlo o něco, co se právě událo. Od tohoto okamžiku se tedy ideologické myšlení odpoutává od oné reality, kterou vnímáme svými pěti smysly, a trvá na existenci jakési „pravdivější“ rea-

lity, která se skrývá za všemi poznatelnými věcmi, ze svého skrytu je ovládá a od nás vyžaduje jakýsi šestý smysl, abychom si jí mohli být vědomi. A přesně onen šestý smysl poskytuje právě ideologie, tedy konkrétně ta zcela určitá ideologická indoktrinace, již se vyučuje ve výchovných institucích zřízených výhradně k tomu účelu – k výcviku „politických vojáků“ v *Ordensburgen* nacistů či ve školách kominterny nebo kominformu. Rovněž propaganda totalitního hnutí slouží k osvobození myšlení od zkušenosti a reality; vždy se ze všech sil snaží vnášet do každé veřejné a zřejmé události nějaký tajný význam a za každým veřejným politickým činem hledat a dávat tušit nějaký tajný záměr. Jakmile se jednou dostanou hnutí k moci, přikročí k měnění reality podle svých ideologických požadavků. Pojem nepřátelství je nahrazen pojmem spiknutí a to vytváří způsob smýšlení, v němž realita – skutečné nepřátelství nebo opravdové přátelství – už není zakoušena nebo chápána v původním významu, ale automaticky se předpokládá, že znamená něco jiného.

Za třetí, jelikož není v moci ideologií přeměnit realitu, dosahují tohoto osvobození myšlení od zkušenosti určitými metodami demonstrace. Ideologický způsob myšlení řadí fakta do naprosto logického řádu, začínajícího u axiomaticky přijaté premisy, od níž vše ostatní odvozuje; to znamená, že postupuje s konzistencí, jaká nikde v oblasti reality neexistuje. Vывozování může postupovat logicky nebo dialekticky; v obou případech vyžaduje konzistentní postup argumentace, která – jelikož uvažuje procesuálně – je údajně schopna pochopit pohyb nadlidských, přírodních nebo historických procesů. Mysl dosahuje pochopení tím, že napodobuje, ať logicky nebo dialekticky, zákony „vědecky“ založených pohybů, s nimiž se procesem napodobení integruje. Ideologická argumentace, která je vždy určitým druhem logické dedukce, odpovídá dvěma výše uvedeným prvkům ideologií – prvku pohybu a prvku odpoutání od reality a zkušenosti – za prvé proto, že její pohyb myšlení nevychází ze zkušenosti, ale vytváří se sám, a za druhé proto, že přeměňuje jeden jediný moment převzatý a přijatý ze zakoušené reality na axiomatickou premisu, ponechávajíc následný argumentační postup naprosto nedotčen jakoukoli zkušeností. Jakmile má ideologický způsob myšlení ustavenou premisu, svůj výchozí bod, zkušenosti se ho již nijak nedotýkají a také je realitou zcela nepoučitelný.

Prostředek, jehož oba totalitní vládcí použili k přeměně svých ideologií na zbraně, jimiž každý z jejich poddaných mohl přinutit sám sebe vyrovnat vnitřně krok s pohybem teroru, byl zdánlivě prostý a nenápadný: brali své ideologie smrtelně vážně, byli hrdí, první na vrcholný dar „ledově chladného uvažování“ (Hitler) a druhý na „neúprosnost své dialektiky“, a postup vyvozování důsledků ze svých ideologií neustále hnali až do extrémů logické konzistentnosti, která se vnějšmu pozorovateli jevila nesmyslně „primitivní“ a absurdní: „odumírající třída“ zde byla třídou sestávající z lidí odsouzených na smrt; rasy, které jsou „neschopné života“, měly být vyhlazeny. Kdokoli přistoupil na to, že existuje něco takového jako „odumírající třídy“ a nevyvodil z toho jako důsledek nutnost zabití jejich příslušníků, nebo že právo na život má co dělat s rasou a nevyvodil důsledek vyvražďování „nezpůsobilých ras“, byl prostě buď hlupák, nebo zbabělec. Takováto striktní logičnost jako vodítko pro jednání prostupuje celou strukturou totalitních hnutí a totalitních vlád. Je výlučně dílem Hitlerovým a Stalinovým, a ti proto, ačkoli k idejím a propagandistickým sloganům svých hnutí nepřidali jedinou novou myšlenku, musí být už jenom z tohoto důvodu považováni za ideology největšího významu.

Od svých předchůdců se tito noví, totalitní ideologové lišili v tom, že už je nepřitahovala v první řadě „idea“ určité ideologie – třídní boj a vykořisťování dělníků nebo rasový boj a starost o germánské národy –, nýbrž logický postup, který se dal na jejím základě rozvíjet. Podle Stalina ani idea ani řečnická výmluvnost, nýbrž „neodolatelná síla logiky naprosto přemáhala [Leninovy] posluchače“. Moc, která se podle Marxovy domněnky rodí, když idea uchvátí masy, spočívala, jak se ukázalo, nikoli v ideji samé, nýbrž v logickém postupu jejího rozvíjení, který „vás jako mocné chapadlo sevře ze všech stran jako do svěráku a z jehož sevření nemáte sílu se osvobodit; buď se mu musíte podvolit, nebo se v duchu připravit na naprostou prohru“.<sup>3</sup> Teprve když začala být ve hře realizace ideologických cílů, beztřídní společnosti či panské rasy, mohla se tato síla projevit. V průběhu tohoto realizačního procesu

<sup>3</sup> Stalinův projev z 28. ledna 1924; citováno podle V. I. Lenin, *Selected Works*, sv. I, str. 33, Moskva 1947. Je zajímavé všimnout si, že Stalinova „logika“ je mezi těmi málo kvalitami, které Chruščov chválí ve svém zničujícím projevu na XX. sjezdu strany.

se původní jádro, na němž se ideologie zakládaly a na něž samy spoléhaly tak dlouho, dokud si musely získávat oblibu a podporu mas – vykořisťování dělníků nebo nacionální aspirace Německa –, pozvolna vytrácí, pohlceno jaksi samotným procesem: v naprosté shodě s „ledově chladným uvažováním“ a s „neodolatelnou silou logiky“ ztratili dělníci za bolševické vlády dokonce i ta práva, která jim za carského útlaku byla zaručena, a německý lid prodělal takové válčení, které nebralo sebemenší ohled ani na zcela minimální potřeby a nároky přežití německého národa. Je v povaze ideologické politiky – a není prostě jen zradou spáchanou kvůli osobnímu zájmu nebo z touhy po moci –, že reálná živá náplň ideologie (dělnická třída nebo germánské národy), která původně vyvolala „ideu“ (třídní boj jako zákon historie nebo rasový boj jako zákon přírody), je pohlcována logikou, jejíž pomocí je „idea“ uskutečňována.

Onou přípravou obětí a katů, již totalitarismus vyžaduje místo Montesquieuova akčního principu, není ideologie sama – rasismus nebo dialektický materialismus –, nýbrž její vnitřní, inherentní logičnost. Nepřesvědčivým je v tomto ohledu argument, který Hitler právě tak jako Stalin měli obzvlášť v oblibě, totiž: nemůžete říci A, aniž byste řekli B a C, a tak dále až do konce této vražedné abecedy. Zde, jak se zdá, má nátlaková síla logičnosti svůj zdroj; pramení z našeho strachu, že budeme v rozporu sami se sebou. Počítá především s tímto základním strachem, do té míry, že bolševická čistka dokáže přimět své oběti k doznání nikdy nespáchaných zločinů, v opření o asi takovouto argumentaci: Všichni jsme zajedno v premise, že historie spočívá v třídním boji, a v tom, jaká je úloha strany při jeho vedení. Víte tedy, že strana má, řečeno s historií, vzděky pravdu (slovy Trockého: „Pravdu můžeme mít pouze se stranou a skrze stranu, neboť historie neumožňuje žádný jiný způsob, jak mít pravdu.“). V tomto historickém okamžiku, to jest v souladu se zákonem historie, mají být spáchány určité zločiny, které strana, znajíc zákon historie, musí potrestat. Pro tyto zločiny strana potřebuje zločince; strana přirozeně může znát zločiny, aniž by znala přesně zločince; důležitější než s určitostí vědět, kdo je zločinec, je potrestat zločiny, poněvadž historie dříve nepostoupí vpřed, a může být dokonce ve svém běhu zbrzděna. Vy jste proto tyto zločiny buď spáchali nebo vás strana povolává, abyste sehráli úlohu zločince – v obojím případě se objektivně stáváte nepříteli

lem strany. Jestliže se nedoznáte, přestáváte pomáhat historii prostřednictvím strany, a jste skutečným nepřítelem. – Nátlaková síla argumentu je tato: jestliže odmítnete, odporujete sám sobě a touto kontradikcí zbavujete celý svůj život smyslu; A, které jste řekl, ovládá celý váš život prostřednictvím důsledků B a C, jež jsou logicky zplozena.

Totalitní vládcí se spoléhají na donucení, jímž sami sebe dokážeme k něčemu donucovat, proto, aby částečně mobilizovali lidi, které i oni stále ještě potřebují; tímto vnitřním donucením je tyranie logičnosti, a proti ní nestojí nic než ohromná schopnost lidí začít něco nového. Tyranie logičnosti začíná podrobením myslí logice jako nikdy nekončícímu procesu, s nímž člověk počítá jako s něčím, co má zplodit a zrodit jeho vlastní myšlenky. Touto podřízeností se zřiká své vnitřní svobody, právě tak jako se vzdává své svobody pohybu, skloní-li se před vnější tyraní. Svoboda jako vnitřní schopnost člověka je totožná se schopností začínat, právě tak jako svoboda jakožto politická realita je totožná s prostorem pro pohyb mezi lidmi. Nad počátkem nemůže mít sebemenší moc žádná logika, žádná nevyvratitelná a neodvratná dedukce, neboť její řetězec předem předpokládá – v podobě nějaké premisy – právě počátek. Podobně jako potřeba teroru vzniká ze strachu, aby se zrodem kterékoli nové lidské bytosti třeba nevznikl nějaký nový počátek a nepozvedl svůj hlas ve světě, je sebedonucovací síla logičnosti mobilizována strachem z toho, aby někdo třeba nezačal někdy myslet – což jako nejsvobodnější a nejvlastnější ze všech lidských činností je pravým opakem donucovacího postupu dedukce. Totalitní vláda může být v bezpečí jen do té míry, v jaké dokáže zmobilizovat sílu vlastní vůle člověka k tomu, aby ho vehnala do gigantického pohybu historie nebo přírody, jenž prý používá lidstva jako svého materiálu a nezná zrození ani smrt.

Na jedné straně nátlak totálního teroru, který svým železným sevřením stlačuje dohromady a tísni masy izolovaných lidí a zároveň je udržuje při životě a je jim oporou ve světě, jenž se pro ně stal pustinou, a na druhé straně sebedonucovací síla logické dedukce, která každého jedince v jeho osamělé izolovanosti připravuje proti všem ostatním, si navzájem odpovídají a potřebují se k tomu, aby terorem ovládaný pohyb uvedly do chodu a dále jej v něm udržovaly. Právě tak jako teror, dokonce i ve své nikoli ještě totální, pouze tyranské podobě, ničí veškeré vztahy mezi lidmi, tak i sebe-

donucování ideologického myšlení ničí všechny vztahy s realitou. Příprava proběhla úspěšně, když lidé ztrácejí kontakt se svými bližními, jakož i s okolní, vnější realitou; neboť spolu s těmito kontakty lidé ztrácejí i schopnost zkušenosti a myšlení. Ideálním poddaným totalitního řádu není přesvědčený nacista nebo přesvědčený komunista, ale lid, pro nějž už neexistuje rozdíl mezi skutečností a fikcí (tj. reálnost zkušenosti) a rozdíl mezi pravdivým a nepravdivým (tj. normy myšlení).

Otázka, kterou jsme položili na začátku těchto úvah a k níž se nyní vracíme, zní: jakou základní zkušeností společného soužití lidí je proniknuta forma vlády, jejíž podstatou je teror a jejímž akčním principem je logičnost ideologického myšlení. To, že takováto kombinace nebyla nikdy předtím v různých formách politické nadvlády využita, je zřejmé. Přesto nicméně ona základní zkušenost, na které spočívá, musí být lidská a lidem známá, tou měrou, v jaké i tento náde všechny „původní“ politický útvar byl lidmi vynalezen, a tedy nějak odpovídá jejich potřebám.

Často bylo zaznamenáno, že teror může absolutně vládnout pouze nad lidmi, kteří jsou vzájemně izolováni, a že proto jedním z prvořadých zájmů všech tyranských vlád je takovou izolaci vyvolat. Izolace může být začátkem teroru; je pro něj určitě nejurodnější půdou; a vždy je jeho výsledkem. Tato izolace je jaksi pretotalitní; její charakteristickou známkou je bezmocnost úměrná tomu, že moc vždy vychází od lidí, kteří jednají společně, „jednají v dohodě“ (Burke); izolovaní lidé jsou a priori bezmocní.

Izolace a bezmocnost, tedy zásadní ztráta způsobilosti k jednání vůbec, byly vždy pro tyranie příznačné. Politické kontakty mezi lidmi jsou za tyranské vlády zpřetrhány a lidské schopnosti k jednání a moci jsou zmařeny. Ale ne všechny mezilidské kontakty jsou přerušeny a ne všechny lidské schopnosti zničeny. Celá sféra soukromého života se schopnostmi prožívat a zakoušet, vytvářet a myslet zůstává nedotčena. Víme, že železné sevření totálního teroru nenechává prostor pro takovýto soukromý život a že sebedonucovací nátlak totalitární logiky ničí lidskou schopnost zkušenosti a myšlení právě tak jako schopnost jednání.

To, co nazýváme izolací v oblasti politické, se nazývá osamělostí v oblasti společenského styku. Izolovanost a osamělost nejsou totéž. Mohu být v izolaci – to jest v situaci, kdy nemohu jednat,

protože tu není nikdo, kdo by jednal se mnou –, aniž bych byla osamělá; a mohu být osamělá – to jest v situaci, kdy se já osobně cítím opuštěná vším lidským společenstvím –, aniž jsem izolovaná. Izolace je ta slepá ulička, do níž jsou lidé tlačeni, když politická sféra jejich života, v níž společně jednají ve prospěch nějakého společného zájmu, je zničena. Nicméně izolace, ač zhoubná pro moc a schopnost jednat, nejenže nechává nedotčeny všechny takzvané tvůrčí aktivity lidí, ale je pro ně i potřebná. Člověk úměrně tomu, nakolik je *homo faber*, má tendenci se izolovat sám se svou prací, to jest dočasně opustit oblast politiky. Vytváření (*poiesis*, dělání věcí), ve své charakteristické odlišnosti od jednání (*praxis*) na jedné straně a čiré práce na druhé straně, vždy probíhá v určité izolovanosti od věcí společného zájmu, bez ohledu na to, zda výsledkem je dílo řemeslné dovednosti, nebo dílo umělecké. V izolovanosti zůstává člověk v kontaktu se světem lidské vynalézavosti a dovednosti; pouze když ta nejelementárnější forma lidské tvořivosti – totiž schopnost přidat něco vlastního ke společnému světu – je zničena, stává se izolace naprosto nesnesitelnou. To může nastat ve světě, jehož hlavní hodnoty jsou diktovány prací, to znamená tam, kde všechny lidské aktivity byly přeměněny v práci. Za takových podmínek zbývá jen holé pracovní úsilí, to jest úsilí vynakládané na pouhé přežití, a vztah ke světu lidské vynalézavosti je zlomen. Izolovaný člověk, jenž ztratil své místo v politické sféře jednání, je právě tak opuštěn i světem věcí, přestane-li být uznáván jako *homo faber*; začne-li s ním být nakládáno jako s jakýmsi *animal laborans*, jehož nutná „látková výměna s přírodou“ není věcí starosti ani zájmu nikoho jiného. Tehdy se izolovanost stává osamělostí. Tyranie založená na izolovanosti zpravidla nechává nedotčeny tvůrčí schopnosti člověka; tyranie nad „náděnký“, jako například vláda nad otroky ve starověku, by naproti tomu automaticky byla vládou nad lidmi osamělými, nikoli pouze izolovanými, a směřovala by k tomu stát se totalitní.

Zatímco izolace se týká pouze politické oblasti života, osamocení se týká lidského života jako celku. Totalitní vláda, obdobně jako všechny tyranie, by jistě nemohla existovat bez likvidace sféry veřejného života, to jest bez izolace lidí, a tím vyloučení možnosti uplatnění jejich politických schopností. Ale totalitní ovládnutí jako forma vlády je nové v tom, že se nespokojuje s touto izolací a ničí rovněž soukromý život. Staví na osamocení, zkušenosti napros-

tého nepřináležení k světu vůbec, jedné z nejkrajnějších a nejbezpečnějších zkušeností člověka.

Osamocení, společná půda pro teror, podstatu totalitní vlády, i pro ideologii neboli logičnost, přípravu jeho popravčích a jeho obětí, je těsně spjata s vykořeněností a nadbytečností, které byly kletbou moderních mas od počátku průmyslové revoluce a stávají se kritickými se vznikem imperialismu koncem minulého století a se zhroucením politických institucí a společenských tradic v naší době. Být vykořeněný znamená nemít ve světě místo uznávané a zaručované jinými; být nadbytečný znamená nepatřit ke světu vůbec. Vykořeněnost může být předběžnou podmínkou pro nadbytečnost, stejně jako izolovanost může (ale nemusí) být předběžnou podmínkou pro osamocení. Sama o sobě, aniž bychom brali v úvahu její nedávné historické příčiny a její novou úlohu v politice, je osamocení současně protikladem základních požadavků lidského údělu a jednou ze základních zkušeností každého lidského života. Dokonce i zkušenost materiálně a smyslově daného světa závisí na mém styku s druhými lidmi, na našem *společném, obecném* smyslu, zdravém rozumu, který reguluje a kontroluje všechny ostatní smysly a bez něhož by každý z nás byl uzavřen v partikulárnosti svých vlastních smyslových údajů, o sobě nespolehlivých a klamných. Pouze proto, že máme tento společný, obecný smysl, to jest pouze proto, že nikoli jeden člověk, nýbrž lidé v množném čísle obývají tuto zemi, můžeme důvěřovat své bezprostřední smyslové zkušenosti. Stačí si však pouze připamatovat, že jednoho dne budeme muset opustit tento obecný svět a že ten půjde dál stejně jako předtím, že pro jeho kontinuitu jsme tu nadbyteční, abychom si uvědomili osamocení, zkušenost opuštěnosti vším a všemi.

Osamocení není samota. Samota vyžaduje být sám, kdežto osamělost se nejostřeji ukazuje ve společnosti druhých. Pomineme-li několik roztroušených poznámek – vesměs prezentovaných formou paradoxu podobně jako Catonův výrok (uváděný Ciceronem, *De re publica*, I, 17): *numquam minus solum esse quam cum solus esset*, „nikdy nebyl méně sám, než když byl sám,“ nebo spíše „nikdy nebyl méně osamělý, než když byl o samotě“ –, zdá se, že jako první Epiktétos, filosof řeckého původu a propuštěný otrok, rozlišil osamělost a samotu. Jeho objev byl svým způsobem náhodný, neboť hlavním předmětem jeho zájmu nebyla ani samota ani

osamocenost, nýbrž stav být sám (*monos*) ve smyslu absolutní nezávislosti. V Epiktétově chápání (*Dissertationes*, kn. 3, kap. 13) osamělý člověk (*eremos*) se nalézá uprostřed jiných, nemůže s nimi však navázat kontakt nebo je vystaven jejich nepřátelství. Naopak člověk žijící o samotě je sám, a proto „může být spolu se sebou samým“, jelikož lidé mají schopnost „rozmlouvat sami se sebou“. Jinými slovy, o samotě jsem „sám při sobě“, spolu se sebou samým, a tudíž dva-v-jednom, kdežto v osamělosti jsem opravdu jeden, opuštěný všemi ostatními. Přesně řečeno, všechno přemýšlení se děje o samotě a je dialogem mne se sebou samým; ale tento dialog dvou-v-jednom neztrácí kontakt se světem mých bližních, protože ti jsou zastoupeni v onom sobě samém, s nímž vedu myšlenkový dialog. Problém samoty je v tom, že toto dva-v-jednom potřebuje jiné lidi, aby se zase stalo jedním: jedním neměnným jedincem, jehož identita nikdy nemůže být zaměněna za identitu někoho jiného. V potvrzení své identity závisím zcela na druhých lidech; a právě v tom tkví ona velká spásonosná milost společenského styku pro lidi žijící o samotě, neboť je činí opět „celými“, zachraňuje je z myšlenkového dialogu, v němž člověk vždy zůstává rozdvojený a dvojznačný, a obnovuje identitu, která je nechává promlouvat jediným hlasem jedné nezaměnitelné osoby.

Samota se může stát osamělostí; to nastává, když zcela sám ze sebe jsem v sobě opuštěn sám sebou. Lidé žijící o samotě jsou vždy v nebezpečí osamělosti, když už nenalézají vysvobozující milost společenského styku, aby je zachránila před dualitou, dvojznačností a pochybností. V historickém pohledu se zdá, jako by se toto nebezpečí stalo až v devatenáctém století dost velké na to, aby si ho všimli i jiní a aby je historie zaznamenala. Jasně se to ukázalo, když filosofové, pro něž jediné je samota způsobem života a podmínkou k práci, se pojednou nespokojovali s faktem, že „filosofie je pouze pro nemnohé“, a začali tvrdit, že jim nikdo „nerozumí“. Příznačná v tom ohledu je anekdota od úmrtního lože Hegelova, která by se stěží mohla vyprávět o nějakém velkém filosofovi před ním: „Nikdo mě nechápe, až na jednoho; a i ten mě pochopil nesprávně.“ A naopak, vždy je tu také naděje, že osamělý člověk najde sebe sama a začne ve své samotě se sebou myšlenkový dialog. Zdá se, že to se přihodilo Nietzscheovi v *Sils Maria*, když se v něm rodil *Zarathustra*. Ve dvou básních („*Sils Maria*“ a „*Aus hohen Bergen*“) vydává svědectví o nenaplněném očekávání a tou-

žebném čekání osamělého, až náhle „*um Mittag war's, da wurde Eins zu Zwei.../ Nun feiern wir, vereinten Siegs gewiss,/ das Fest der Feste;/ Freund Zarathustra kam, der Gast der Gäste!*“ („Poledne bylo, když z jednoho se stali dva... Jisti si společným vítězstvím slavíme svátek všech svátků; přítel Zarathustra přišel, host všech hostů.“)

To, co osamělost činí tak nesnesitelnou, je ztráta sebe sama, svého vlastního já: to se může uskutečňovat o samotě, ale potvrzeno ve své identitě může být pouze důvěřující a důvěryhodnou společností jemu rovných. V takové situaci člověk ztrácí důvěru v sebe jakožto partnera svých myšlenek a onu elementární důvěru ve svět, jaká je nezbytná pro jakoukoli zkušenost vůbec. Já i svět, schopnost myšlení i zkušenosti jsou ztraceny zároveň.

Jediná schopnost lidské mysli, která k tomu, aby bezpečně fungovala, nepotřebuje ani já, ani druhého, ani svět a která je právě tak nezávislá na zkušenosti jako na myšlení, je způsobilost k logickému usuzování, jehož premisa je tím, co je samo sebou evidentní. Nepopíratelně zřejmá základní pravidla a poznatky, samozřejmá pravda, že dvě a dvě jsou čtyři, nemohou být překrouceny ani v podmínkách absolutní osamělosti. Je to jediná spolehlivá „pravda“, k níž se mohou lidské bytosti uchýlit, jakmile jednou ztratily záruku vzájemného ujištění, totiž onen společný, obecný smysl zdravého rozumu, který lidé potřebují ke zkušenosti, žití a poznávání své cesty ve společném světě. Tato „pravda“ je však prázdná nebo spíše není vůbec pravdou, neboť nic neodhaluje. (Definovat konzistenci jako pravdu, jak to někteří moderní logikové činí, znamená popřít existenci pravdy.) V podmínkách osamělosti tedy ono samo sebou evidentní už není jenom prostředkem intelektu, nýbrž začíná být produktivní, začíná rozvíjet vlastní postupy „myšlení“. Že myšlenkové procesy charakterizované striktně sebevidující logičností, z níž očividně není úniku, mají určitou spojitost s osamělostí, poznamenal kdysi Luther (ve zkušenostech s jevy samoty a osamělosti patrně nikým nepřekonaný a známý tím, že se jednou odvážil říci, že „nějaký bůh musí existovat, protože člověk potřebuje nějakou bytost, které může důvěřovat“) v málo známé poznámce k biblickému textu: „Není dobré člověku býti samotnému.“ Osamělý člověk, říká Luther, „vždy vyvozuje jednu věc z druhé a vše domýšlí k tomu nejhoršímu“<sup>4</sup>. Proslulý extrémismus totalitních hnutí nemá ani vzdáleně nic společného s opravdovým

radikalismem, nýbrž ve skutečnosti spočívá v „domýšlení všeho k nejhoršímu“ v tomto procesu dedukce, který vždy dochází k co možná nejhorším závěrům.

V netotalitním světě připravuje lidi na totalitní nadvládu to, že osamělost, kdysi jen mezní zkušenost podstupovaná obvykle v určitých marginálních společenských postaveních, jako je třeba stáří, se stala každodenní zkušeností neustále narůstajících mas našeho století. Nemilosrdný proces, do něhož totalitarismus masy vhání a k němuž je organizuje, vypadá jako sebevražedný únik z této reality. Ono „ledově chladné uvažování“ a „mocné chapadlo“ dialektiky, jež „vás sevře jako do svěráku“, se jeví jako poslední opora ve světě, kde nikdo není hodnověrný a na nic se nelze spoléhat. Pouze tento vnitřní nátlak, jehož jediným obsahem je striktně se vyvarovat kontradikcí, zdánlivě potvrzuje identitu člověka vně veškerých vztahů s druhými. Sevře jej železným poutem teroru, dokonce i když je sám, ovšem totalitní ovládnutí se snaží nikdy jej samotného nenechávat, vyjma krajní situaci samovazby. Zničení veškerého prostoru mezi lidmi a jejich vzájemně stísnující těsné sepětí ničí dokonce i tvůrčí možnosti izolovanosti; vyučování a oslavování logiky osamělosti, kde člověk ví, že bude zcela ztracen, jestliže někdy opustí první premisu, od níž je celý postup uváděn v chod, uzavírá i chabé vyhlídky na to, že osamělost by se mohla přeměnit v samotu a logika v myšlení. Srovnáme-li tuto praxi s praxí tyranie, vypadá to, jako by se bylo podařilo najít způsob, jak dát do pohybu samu poušť, jak rozpoutat písečnou bouři, která by mohla zavát všechny končiny obydlené země.

Dnešní podmínky naší existence v oblasti politické jsou těmito pustošivými písečnými bouřemi vskutku ohrožovány. Jejich nebezpečnost nespočívá v tom, že by mohly ustavit nějaký trvalý svět. Totalitní nadvláda, stejně jako tyranie, v sobě nese zárodky své vlastní záhuby. Právě tak jako strach a z něho vyvěrající bezmocnost jsou principy antipolitickými a vrhají lidi do situace protichůdné jakékoli politické aktivitě, představují osamělost a z ní vycházející logicko-ideologické vyvozování toho nejhoršího situací antispoločenskou a ukrývají v sobě princip destruktivní pro všech-

<sup>4</sup> „Ein solcher (sc. einsamer) Mensch folgert immer eins aus dem andern und denkt alles zum Ärgsten.“ In: *Erbauliche Schriften*, „Warum die Einsamkeit zu fliehen?“

no lidské soužití. Nicméně organizovaná osamělost je značně nebezpečnější než neorganizovaná bezmocnost všech těch, kteří jsou ovládnuti tyranskou a arbitrární vůlí jediného člověka. Je nebezpečná tím, že hrozí zpusťřit svět, jak ho známe – svět, který, jak se zdá, všude spěje ke konci – dříve než nový začátek vzcházející z tohoto konce měl čas se prosadit.

Kromě takovýchto úvah – které jako predikce přinesou málo užítka a ještě méně útěchy – zde zůstává ta skutečnost, že krize naší doby a její ústřední zkušenost vyvolaly v život úplně novou formu vlády, a že ta už s námi nyní až příliš pravděpodobně dále setrvá jako možnost a vždy přítomné nebezpečí, právě tak jako lidské pokolení i přes dočasné porážky dále provázejí jiné formy vlády, vyvstalé v různých historických okamžicích a spočívající na rozličných základních zkušenostech – monarchie a republiky, tyranie, diktatury a despotie.

Zůstává zde však také ta pravda, že každý konec v historii nutně obsahuje nějaký nový začátek; tento začátek je příslibem, jediným „poselstvím“, jaké kdy konec může zrodit. Počátek, dříve než se stane historickou událostí, je nejvyšší možností člověka; v politickém ohledu je totožný se svobodou člověka. *Initium ut esset homo creatus est* – „člověk byl stvořen, aby nastal počátek,“ řekl Augustin<sup>5</sup>. Tento počátek je zaručován každým novým zrozením, je jím v pravdě každý člověk.

<sup>5</sup> *De Civitate Dei*, kniha 12, kap. 20.